

Тетяна АНТОНЧЕНКО

Становлення та розвиток першої української щоденної газети «Громадська Думка» (1906 р.)

У статті висвітлено складні політичні умови, у яких здійснювалося видання першої україномовної щоденної газети «Громадська Думка». Показана роль видавців (Є. Чикаленка, В. Симиренко та В. Леонтовича) у становленні національної преси. Розглядається тематична спрямованість видання, авторами якого були видатні діячі науки і культури минулого України.

Після подій 1905 р., коли була нарешті узаконена діяльність української преси, як один «із різновидів преси іноземницької», починається бурхливе відродження українського друку, утворюються українські громади, «Просвіта», клуби та інші просвітницькі, громадсько-політичні організації. З кількох десятків україномовних газет і журналів на території України вже у 1906 р. функціонували 17 українських видавництв, 13 з яких знаходилися в Києві¹.

Однак, проголошеними царем конституційними свободами українцям довелося тішитися недовго. Уже з 1907 р. у внутрішній політиці уряду помітно посилюються шовіністичні настрої. Український рух, як і до 1905 р., знову став об'єктом цензурних заходів. Спеціальним циркуляром обмежується ввезення до Росії україномовної літератури з Галичини, одна за іншою, під різноманітними приводами, закриваються українські громадські організації, зокрема «Просвіта». Після двох відомих столипінських циркулярів адміністративні та цензурні заходи набувають тотального характеру². Зі сторінок реакційної російськомовної періодики організовується справжнє цькування українства, що спричинило цілу низку погромів російськими націонал-патріотами українських товариств, бібліотек, книжкових крамниць, закриття ряду українських видань. На українців, за словами С. Петлюри, знову впало «ярмо безцеремонних, невиправданих репресій і «попереджувальних» заходів, нечесні вигадки, безглузді інсинуації та злі доноси з боку націоналістичних кіл російського суспільства <...>, байдужість, суспільне ігнорування нас, наявність обмовок і обмежень у визнанні за нами прав»³. Ось у таких складних умовах і відбувався процес становлення національної преси в Україні.

Ще у 1905 р., у зв'язку з уведенням нових правил друку, Є. Чикаленко подав до Київського губернатора заяву з проектом видання з 1 січня 1906 р. україномов-

ної щоденної газети під назвою «Громадське Слово». Одночасно було вироблено і випущено програму газети. Ознайомившись із програмою, цензурні органи повідомили губернатора, що з таким ідеологічним спрямуванням друкованого органу видання газети дозволити не можна. Губернатор повідомив Є. Чикаленка, що «на підставі статті від 24 листопада 1905 року про Вищайше затвердження правил про періодичні видання, Чикаленкові не можна видати свідоцтва на видання («Громадського Слова» і «Нового життя») органів друку через те, що з оголошення добродія Є. Чикаленка, яке знаходиться в канцелярії... видно, між іншим, що видання домагатиметься перемін існуючого ладу Росії, утворення автономних країв на окраїнах держави і перебудування її на федеративних основах, а також домагатиметься переходу всієї землі у власність народу. Такі вчинки забороняються карним законом...»⁴.

Треба було здобувати новий дозвіл. В. Леонтович подав заяву на видання газети «Громадська Думка», а Б. Грінченко – на видання «Ради». Приблизно за два тижні В. Леонтович отримав дозвіл. Перший номер «Громадської Думки» – щоденної політичної, економічної і літературної газети – побачив світ 31 грудня 1905 року. Б. Грінченко, М. Грушевський, С. Єфремов, С. Русова, А. Кримський, В. Самійленко, Є. Тимченко – саме ці особистості склали кістяк авторського активу нового україномовного друкованого органу, видання якого починалося з неймовірними труднощами.

Видавцеві газети В. Леонтовичу вдалося домогтися дозволу властей, оскільки заявлені програмні цілі часопису були зовні помірковані: «Громадська Думка» – щоденна політична, економічна і літературна газета, почне виходити в Києві з 1-го січня (января) року 1906. «Громадська Думка» даватиме щоденний огляд життя політичного, громадського, економічного і літературного в Україні, Росії й по чужих землях, звістки про всякі світові події, цікаві нашим людям; поезії та оповідання, фельетони і т. ін. У «Громадській Думці» досі згодились писати: професор Антонович В., Балабуха С., Бондаренко Ів., Борковський В., Василенко М., Верзилов А.,

¹ Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991. – С. 264.

² Киевские вести. – 1910. – № 31; Рада. – 1912. – № 52.

³ Петлюра С. О переоценке // Украинская жизнь. – 1913. – № 1. – С. 5.

Антонченко Тетяна Вікторівна, аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

⁴ Животко А. Історія української преси. – К., 1999. – С. 194.

Винниченко Вол., Волох С., Вороний М., Ганейзер Е., Гнатюк В., Грінченко Б., Грінченко М. (Загірня), Григоренко Гр., проф. Грушевський М., Грушевський Ол., Дмитрієв М., Дніпрова Чайка, Доманицький В., Дорошенко В., Дорошенко Д., Єфремов С., Жебуньов Л., Житецький П., Квасницький Є., Квітка К., Коваленко Гр., Козловський В., Комаров М., Комарова Г., Кононенко А., пр.-доц. Корчак-Чепурковський А., Коцюбинський М., Кошовий В., проф. Кримський А., Левицький М., Леонтович В., Липа Ів., Липковський С., Лисенко М., Лісовський Ов., Лозинський М., Лотоцький Ол., Маковей О., Маркович Д., Матушевський Ф., Мирний П., Мировець В., Науменко В., Падалка Л., проф. Перетц В., Русова С., Русов О., Самійленко В. (Сивенький), Словінський М., Сластьон О., Смуток П., Степаненко В., Тимченко Є., Туган-Барановський М., Франко Ів., Чернявський М., Чикаленко Є., Шрах І., Ярошевський Б. та ін. Ціна газети «Громадська Думка» на рік – 4 карб., на півроку – 2 карб., на 3 місяці – 1 карб., на 1 місяць – 50 коп. з пересилкою. За кордон на рік – 9 карб., на півроку – 4 карб. 50 коп. Адреса редакції «Громадська Думка» у Києві, вул. Михайлівська, ч. 10. Видас і за редакцією відповіда Володимир Леонтович. Ціна окремого числа – 2 коп.»⁵. Справжньою ж метою засновників часопису було пробудження у значної частини української інтелігенції приспаної, а то й приглушеної національної самосвідомості, спонукання її до важкої просвітницької роботи серед народу, видання відповідної просвітницької літератури.

Видавцями часопису були: Є. Чикаленко, В. Симиренко та В. Леонтович. На посаду редактора був запрошений Ф. Матушевський, а секретаря – В. Козловський. До редакційного комітету увійшли: Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Левицький, В. Дурдиківський, М. Грінченко (М. Загірня). До співробітництва було запрошено ряд осіб, які на той момент вже відзначилися на літературному терені. Були тут поети, письменники, науковці з різних куточків України. Але як серед колективу редакції, так і серед решти співробітників майже не було підготовлених журналістів-професіоналів. «Єдиний між нами чоловік, котрого можна було вважати за справжнього журналіста, – пише в спогадах Є. Чикаленко, – був С. Єфремов»⁶. Другою людиною, якій завдячували існуванню газети з цього погляду, був фактичний редактор Ф. Матушевський (пізніше посол УНР у Греції). «Якби не Ф. Матушевський, то ми напевне не змогли б видавати газети: по совісті треба сказати, що він сам її тоді виніс на своїх плечах», – так визначав місце Ф. Матушевського в першій українській щоденній газеті Є. Чикаленко. «Коли наша преса матиме будуччину, – пише у своїх спогадах Є. Чикаленко, – вона розвив'ється так, як у людей, то ім'я Ф. П. Матушевського повинно нею величатися на вічні времена як нашого першого мученика преси, який не шкодував свого здоров'я, можна сказати свого життя, для її існування... У мене

нема такого хисту, щоб змалювати заслуги цього чоловіка перед нашою газетою»⁷.

Решта співробітників щойно починала журналістську кар'єру, і дехто з них став пізніше кваліфікованим журналістом.

Окрім щоденних повідомлень, заміток (К. Ясського, М. Лозинського, О. Маковей та інших), а також телеграм та бібліографічних довідок, «Громадська Думка» містила значну кількість статей науково-популярного змісту. Серед них слід відзначити в першу чергу статті професора М. Грушевського і, зокрема, його огляд поступу української політичної і громадської думки у ХІХ ст. Далі – низка статей Б. Грінченка, які стосувалися деяких аспектів української історії, особливостей території України та її народу, а також проблеми поширення освіти серед населення. Зокрема, автор порушує цю тему у брошурі «Якої нам треба школи», яка пізніше набула широкої популярності, та у статті під назвою «Народні вчителі і українська школа», а також у багатьох інших працях.

Низка статей В. Доманицького мала історичний, громадський і літературний характер.

Серед статей історико-літературного характеру були й такі, як замітки до нового видання Шевченкового «Кобзаря» або «Святе Письмо» українською мовою», де подано історико-літературний огляд перекладів від другої половини ХVІ ст. Поряд представлені статті журналістської тематики: огляд української преси в Росії або дві статті В. Доманицького стосовно «Українського Вестника», який виходив у Петербурзі.

Починаючи з січня 1906 року «Громадська Думка» почала виходити регулярно, і вже в перших січневих випусках на її шпальтах з'явилися публікації дописувача-початківця І. Огієнка, що спершу друкувалися під псевдонімом Іван Рулька. Це були переважно невеликі замітки, що друкувалися на четвертій полосі у постійній рубриці «Дописи. Повідомлення з місць». Звичайно ж, такі повідомлення для газети Огієнко-студент подавав з Брусилова, куди навідувався до матері на вихідні чи свята. Там, під час зустрічей і розмов із земляками, черпав він матеріал для своїх журналістських замальовок.

Серія аналітичних публікацій із Радомишльського та Сквирського повітів під заголовком «Забастовочний рух»⁸ була уже підписана не псевдонімом Іван Рулька, а справжнім прізвищем – Огієнко. Це був мужній вчинок студента-репортера, оскільки вже на початковому етапі навчання в університеті св. Володимира за ним утвердилася репутація «українофіла і сепаратиста». Аналітичними статтями на болючу для українського громадянства тему – масовий селянський страйк, який набрав з кожним разом ширшого розмаху, – Іван Огієнко заявив про себе, з одного боку, як зрілий журналіст, а з іншого – як людина з активною громадською позицією.

⁷ Рулька І. Містечко Брусилів // Громадська Думка. – 1906. – 20 січня.

⁸ Огієнко І. Забастовочний рух // Громадська Думка. – 1906. – 30 червня; 6, 16, 21 липня; 3 серпня.

⁵ Громадська Думка. – 1905. – 31 грудня.

⁶ Животко А. Вказ. праця. – С. 195.

І це не могла не помітити редакційна колегія часопису. Його статті, інтерв'ю, нариси, кореспонденції часто вміщували на перших полосах, подавали цілими підвалами на розворотах – поряд з публікаціями таких метрів, як С. Єфремов, Б. Грінченко, О. Маковей, Д. Дорошенко та інших. Йому частіше доручають підготовку спеціальних матеріалів: інтерв'ю з депутатами Державної Думи («У посла А. Ф. Грабовецького» – 9 липня 1906 року); своєрідне соціологічне дослідження впливу українського друкованого слова на свідомість селян («Газета на селі» – 1, 2 серпня 1906 року) тощо.

У відділі красного письменства з'явилися поезії В. Сивенького (В. Самійленка), Хр. Алчевської, М. Чернявського та ін. З прози – оповідання В. Винниченка, Б. Грінченка, П. Капельгородського, Є. Чикаленка та ін.

Цікаву згадку про започаткування «Громадської Думки» залишив М. Левицький у своїх «Причинках до біографії Є. Чикаленка». «Року 1905, – пише він, – після тої першої революції в Росії, коли настала змога видати українські часописи, у Є. Чикаленка раз-у-раз відбувалися наради організаційного характеру... На одній з таких нарад комбінувалися різні можливості щодо тиражу і ціни газети («Громадська Думка». – Т. А.). Ніяких повних даних для тих міркувань не було; все то були гіпотези, у молодших – оптимістичні, у старших – песимістичні. Я більше нахилився до молодших, Є. Х. (Є. Чикаленко. – Т. А.) – до старших. Молодші пропонували можливо більший тираж, щоб можна було поставити ціну якомога меншу. Одні пропонували 10.000 примірників і ціну 3 копійки, були такі, що воліли б 50.000 тиражу і ціну 2 копійки. С. Єфремов з олівцем у руці обрахував усі ті можливості. Тоді Є. Х. сказав: «А обрахуйте скільки дефіциту буде, коли друкувати одну тисячу, а ціну покласти 5 копійок». Пам'ятаю, що ця песимістична комбінація зробила прикре враження на більшість присутніх. Та невже ви думаєте, що на всю Україну не набереться більше тисячі передплатників, спитав хтось із молодших. «Думаю, що не набереться, – з гіркою усмішкою відповів Є. Х. – Гарячих патріотів і «ширих» українців у нас небагато, та біда в тому, що люблять вони неньку-Україну до глибини серця, але не до глибини кишені. Рахуйте, Сергію Олександровичу, на тисячу примірників – менше розчарування буде»⁹.

Життя незабаром показало, наскільки мав рацію Чикаленко. Правда, на початку «Громадська Думка» зацікавила широкі кола населення. У першій половині 1906 р. вона навіть збрала в цілому 4093 передплатників. Але в подальшому виявилось, що серед усіх тих, на кого часопис міг спертися (річних передплатників) налічувалося близько 500. Решта передплачувала помісячно (у кращому випадку – на півроку), після чого і вони відмовлялися надалі передплачувати¹⁰.

⁹ Свашенко П. Наші популярні журнали // Нова книга. – Харків, 1924. – Ч. 1. – С. 217.

¹⁰ Русанов А. Газетна справа на Україні // Нова книга. –

Якими були основні причини зменшення кількості передплатників? З одного боку, редакційному колективу газети закидали, що новини подаються невчасно, із запізненням, з іншого – читач ще не звик до української газетної мови, термінології та фонетичного правопису, вимагаючи, щоб у газеті писалося так, «як у нас на селі говорять». Для читача, що звик читати українською мовою лише твори красного письменства, дивною та незвичною видавалась мова публіцистики, газетної інформації. Редакцію засипали листами з вимогами писати «мовою Шевченка», якої, до речі, самі автори цих листів часом добре не знали. Перехід на український фонетичний правопис викликав іноді бурхливе обурення серед тих, хто звик до «ярижки» – урядового російського правопису. Довго ще доводилося заперечувати ці закиди і поборювати всі ці вимоги.

Зрештою, чимало поміркованих чи консервативних людей у соціальних справах, заляканих радикалізмом «Громадської Думки», вважали її за орган, скерований, головним чином, проти заможної частини населення України. Це, до певної міри, відбилося навіть на внутрішньому житті газети та спонукало відійти від неї В. Леонтовича, після чого видання перейшло цілком до рук Є. Чикаленка.

Газета припинила своє існування на 190-му номері, її випуск від самого початку здійснювався в умовах постійних конфіскацій, цензурних утисків, штрафів і погроз працівникам. 18 серпня 1906 року в редакції була проведена поліцією ревізія, під час якої знайдено «компрометуючий» матеріал, серед котрого були відозва членів розпущеної першої Державної Думи (Виборзька), протоколи Московського з'їзду «Селянського союзу», різні відозви тощо. С. Єфремов, який у цей час заступав посаду Ф. Матушевського, та декілька інших співробітників були заарештовані. Секретареві редакції В. Козловському вдалося імігрувати (пізніше він був одним з учасників «Спілки Визволення України», а в 1918 р. – членом Українського посольства в Берліні). На вимогу уряду видання газети було припинено у жовтні 1906 р. До річного ювілею «Громадській Думці» не вистачило кількох місяців. По всій Україні у передплатників газети поліція конфісковувала номери «Думки», багатьох було заарештовано. Є. Чикаленко подавав клопотання про відновлення діяльності органу, але дозволу не отримав.

«Громадська Думка» мала значний вплив на формування національної свідомості української інтелігенції, проведення просвітницької роботи серед народу, видання відповідної просвітницької літератури. Орган користувався значною популярністю серед широких верств населення.

Харків, 1999. – С. 191; Тимошик М. Її величність – книга. Історія видавничої справи Київського університету (1834–1999). – К., 1999. – С. 183.